

Vadim Rogovin

Förberedelserna inför den första skenrättegången

[Kapitel 1 ur *Rogovins 1937 – Stalin's Year of Terror*, Mehring Books, 1998. Översättning från engelska, Björn Erik Rosin]

Stalin hade långt ifrån uppnått sitt mål med de rättegångar som följde efter mordet på Kirov. En grupp på 13 unga "zinovjeviter" utpekades som direkta organisatörer av mordet och avrättades i december 1934 i samband med rättegången mot det s k "Leningradcentret". Zinovjev, Kamenev och andra ledare för den f d Leningradoppositionen, som hade dömts i januari 1935 i samband med rättegången mot "Moskvacentret" förklarades skyldiga bara till följande: genom sina "kontrarevolutionära" diskussioner hade de "objektivt" bidragit till att sporra terroristiska stämningar bland meningsfränderna i Leningrad.

I "Post-Kirov"-rättegångarna 1934-35 gick det inte att fastslå några kopplingar mellan "zinovjeviter" och "trotskisterna", och än mindre till Trotskij personligen. Men samtidigt ville Stalin till varje pris anklaga Trotskij och trotskisterna för terroristisk verksamhet. Det upplägget skisserades i Jezjovs text "Från fraktionsverksamhet till öppen kontrarevolution", där han skrev: "Det råder inget tvivel om att även trotskisterna var informerade om den terroristiska sidan av den verksamhet som Zinovjevs organisation ägnade sig åt. Vidare har vi, genom vittnesmål av enskilda zinovjeviter under utredningen av mordet på kamrat Kirov, och genom de efterföljande arresteringarna av zinovjeviter och trotskister, kunnat klarlägga att även dessa slagit in på terroristgruppernas stig."¹

Jezjovs "opus", som Stalin fick ta del av i maj 1935 och senare också gjorde ändringar i, blev aldrig offentligt. Men dess grundläggande synsätt skulle göras till avgörande delar av direktiven till olika organ inom NKVD. I mitten av 1935 sade Jezjov till biträdande inrikesministern Agranov att "enligt honom och partiets centralkommitté existerade det i Sovjetunionen ett icke avslöjat center av trotskister" och att "han ställde sig bakom operationerna mot trotskisterna i Moskva". Enligt Agranov hade Moltjanov, chef för den hemliga politiska avdelningen av NKVD, som fått i uppdrag att leda denna operation, inte agerat med den operativa effektivitet som "organen" var kända för, på grund av hans uppfattning att "det inte fanns något seriös trotskistisk underjordisk verksamhet i Moskva".²

Den 9 februari utfärdade vice inrikesministern Prokofjev ett direktiv till lokala organ inom NKVD, där det talades om "den ökade aktiviteten från den trotskist-zinovjevitiska underjordiska rörelsen och att där också existerade underjordiska terroristiska formationer". Direktivet krävde "fullständig likvidering av hela den trotskist-zinovjevitiska underjordiska rörelsen" och att "alla organisatoriska band mellan trotskister och zinovjeviter" skulle avslöjas.³

Den 23 februari fick Stalin en rapport av Prokofjev om en ny serie arresteringar och om att man från en av de arresterade kommit över Trotskijs arkiv från perioden kring 1927. Han såg då till att politbyrån antog en resolution till stöd för Jezjov att fogas till utredningen. Som Jezjov framhöll vid centralkommitténs plenarmöte februari-mars 1937 "var det i huvudsak kamrat Stalin som bar ansvaret för att inleda målet (mot 'Trotskij-Zinovjevs center'), och att denne, efter att ha fått ta del av materialet, skrivit i en resolution: 'Detta är ett ytterst viktigt fall. Jag föreslår att Trotskijs arkiv överlämnas till Jezjov. För det andra att Jezjov får i uppdrag att övervaka utredningen så att denna kan handläggas av Tjekan och Jezjov.'" "Jag

¹ *Reabilitatsija. Polititjeskie protsessy 30-50 x godov*, Moskva 1991, sid. 175.

² *Voprosy istorii*, n° 12, 1994, sid. 16-17.

³ *Reabilitatsija*, sid. 176.

uppfattade direktivet på följande vis”, tillade Jezjov, ”att jag måste verkställa det till varje pris, och så långt det stod i min makt började jag utöva påtryckningar. Och här måste jag framhålla att jag inte bara stötte på lojalt motstånd [*sic* – VR], utan ibland öppet motstånd.”⁴

Detta ”motstånd” kom framför allt från Jagoda, som var störd av att Jezjovs arbete inriktades på att ”bevisa” att en trotskistisk sammansvärjning funnits redan från början av 1930-talet och följaktligen Jagodas apparat ”misslyckats”. Att Jezjov nu fått hand om utredningen såg Jagoda som ett tecken på att Stalin inte litade på NKVD-ledningen. Jagoda utfärdade därför ett direktiv till de statliga säkerhetsorganen om att öka repressionen mot ”trotskisterna”. Vid denna tidpunkt var emellertid uppenbarligen Stalins plan på en rättegång mot det ”trotskist-zinovjevitiska centret” något som hemlighölls inte bara för politbyrån, utan även för Jagoda.

Först att arresteras bland dem som skulle ställas inför rätta vid den första rättegången var den landsflyktige Valentin Olberg. I motsats till de andra emigranter som ställdes inför rätta hade han verkligen träffat Sedov och brevväxlat med Trotskij. Harvardarkiven innehåller brevväxlingen mellan Trotskij, Sedov och Olberg, där man diskuterat hur *Oppositionsbulletinen* skulle spridas i olika länder, bl a Sovjetunionen, och även verksamheten från den tyska gruppen av Vänsteroppositionen.⁵ Redan 1930 hade Trotskij emellertid tackat nej till Olbergs förslag om att denne skulle komma till Prinkipo för att arbeta som hans sekreterare. Detta berodde på att Trotskijs vänner i Berlin, som kände Olberg väl, ansåg honom vara ”om inte direkt en GPU-agent så i varje fall en blivande sådan”.⁶

Enligt A Orlov hade Olberg i slutet av 1920-talet rekryterats av OGPU och agerat som agent inom vänsteroppositionens grupper utomlands. Sedan återkallades han till Sovjetunionen och blev 1935 placerad på Pedagogiska institutet i Gorkij, där ”organen” hittat spår av en illegal grupp som studerade texter av Lenin och Trotskij.

1937 erhöll Pariskommissionen för motutredningen av Moskvarättegångarna ett vittnesmål av Olbergs mor. Av detta framgick klart att inte bara V Olberg utan också dennes bror Pavel hade återvänt till Sovjetunionen och arbetade som ingenjör i Gorkij. I breven till modern talade P Olberg entusiastiskt om möjligheterna att få sovjetiskt medborgarskap och sina intryck av Sovjetunionen.⁷ Den 5 januari 1936 blev han arresterad (samma dag som brodern) och avrättades i oktober tillsammans med en stor grupp ”trotskister” från Moskva, Gorkij och andra städer (i denna grupp ingick också Trotskijs svärson Platon Volkov, som vid tidpunkten då han blev arresterades var industriarbetare i Omsk).⁸

Vid centralkommitténs plenum i februari-mars sades att Valentin Olberg ”varit känd av NKVD redan 1931”. Vidare hade ”organen” till sitt förfogande ett brev från Trotskij till Olberg, som överlämnats samma år av en utländsk GPU-agent.⁹ Det fanns bara en förklaring till att Olberg trots detta inte blivit arresterad tidigare: att OGPU såg honom som en ytterst värdefull agent och hoppades att han skulle kunna tränga djupare in i kretsen kring Trotskij.

Efter den första omgången förhör skickade V Olberg en deklARATION till förhørsledaren, där han skrev: ”Jag kan, verkar det som, baktala mig själv och göra allt för att få ett slut på mitt lidande. Men jag kan inte gå så långt som att förtala mig själv och komma med uppenbara

⁴ *Voprosy istorii*, n° 2, 1995, sid. 17. [Getty & Naumov, *The Road to Terror* (1999), s. 420-436, innehåller en utförlig redogörelse för detta plenarmöte, med utdrag ur tal m m]

⁵ Trotsky Archives, Houghton Library Harvard University, n° 9437-9942, 3664-3674, 12881-12886.

⁶ Trotskij L D, *Prestuplenda Stalina* [Stalins brott], Moskva 1994, sid. 145.

⁷ Trotsky Archives, n° 15204, 15205, 15199. [Det skriftliga vittnesmålet från Olbergs mor behandlas utförligt i Deweykommissionens slutrapport, *Not Guilty*, s. 107-111]

⁸ *Rasstrel'nye spiski*, N° 1, Moskva 1993, sid. 27, 32.

⁹ *Voprosy istorii*, n° 2, 1995, sid. 17.

lögner, dvs påstå att jag är trotskist, Trotskijs sändebud, osv.”¹⁰ En månad senare ”erkände” Olberg emellertid att han hade kommit från utlandet på Trotskijs uppdrag och att han till en terroristorganisation rekryterat många lärare och studenter vid Ped-institutet i Gorkij. Alla som han utpekade fördes till Moskva och avrättades den 3 oktober 1936.

Vid plenarmötet i februari-mars angav Jezjov datum för inledningen av utredningen av fallet med ”det förenade Trotskij-Zinovjev centret” till december 1935. I början av 1936 hade detta fall ”sakta börjat utvecklas och de första uppgifterna sändes till centralkommittén av NKVD”. Men Moltjanov, som haft det direkta ansvaret för att sköta målen mot trotskisterna, betraktade Olberg som ett ”enskilt sändebud”. Han inriktade sig därför på att ställa Olberg inför rätta och se fallet som avslutat efter domen.¹¹

Något senare ansåg Jagoda och Moltjanov att det skulle räcka med att ”koppla” samman Olberg med I N Smirnov, som i april 1936 överförts från en politisk isoleringscell till GPU:s eget fängelse. Enligt Agranov ville Moltjanov ”att utredningen skulle vara avslutad i april 1936 och visa att den terroristgrupp som avslöjats kring Sjemelev-Olberg-Safonova, med kopplingar till I N Smirnov, var det Allsovjetiska trotskistiska centret och att alla aktiva trotskister likviderats i och med att detta center avslöjas. Först Jagoda, och sedan Moltjanov, tillade att Trotskij personligen utan någon helst tvekan inte haft några direkta förbindelser med det trotskistiska centret i Sovjetunionen”.¹²

När Stalin fick kännedom om Moltjanovs och Jagodas inställning ”insåg han att allt inte stod rätt till i detta [fall] och gav order om att utredningen skulle fortsätta”. För att verkställa denna order anordnade Jezjov ett möte med Agranov, som hölls hemligt för Jagoda och Moltjanov. (”Jag bjöd ut Agranov till min datja när jag var ledig under förevändning att vi skulle ta en promenad”) Under detta möte berättade Jezjov för Agranov om ”kamrat Stalins misstankar om de misstag som gjorts under utredningen av fallet med trotskisterna; han gav honom order om att avslöja det verkliga trotskistiska centret, grundligt avslöja det hemliga terroristiska gänget och Trotskijs personliga roll i hela saken”. Jezjov namngav för Agranov ”Trotskijs direkta kadrer”, där speciellt namnet Dreitzer framhölls. ”Efter ett långt samtal, som blev ganska konkret, fattade vi följande beslut – han [Agranov] for till Moskvaregionen [dvs, UNKVD i Moskvaregionen – V R] och hjälpte Moskvagruppen att arrestera Dreitzer, vilket innebar ett omedelbart genombrott.”¹³

I maj fördes Dreitzer över till NKVD:s eget fängelse från Tjeljabinskregionen, där han var biträdande chef för fabriken ”Magnezit”. Därefter arresterades Pikel, tidigare chef för Zinovjevs sekretariat. De överlämnades till förhørsledaren Radzivilovskij, som senare sade: ”oerhört tufft arbete i tre veckor med Dreitzer och Pikel ledde till att de började lämna vittnesmål”.¹⁴ Jagoda ansåg emellertid att deras vittnesmål var rena påhitt. I protokollet från förhören med Dreitzer, där det talades om att han fått direkta direktiv om terrorism av Trotskij, skrev Jagoda, ”osant”, ”nonsens”, ”struntprat” och ”så kan det inte vara”.¹⁵

Det var dessa uppfattningar som Jagoda utgick ifrån i sin rapport om den ”trotskistiska sammansvärjningen” vid centralkommitténs plenum i juni (1936). Men när Stalin talade vid detta plenum ”fyllde han” i ”luckorna” i Jagodas rapport. När Jezjov påminde om detta tal vid plenarmötet i februari-mars sade han: ”Jag hade på känn att apparaten [NKVD:s] hade något i

¹⁰ *Reabilitatsija*, sid. 180.

¹¹ *Voprosy istorii*, n° 10, 1994, sid. 26; n° 2 1995, sid. 18.

¹² *Voprosy istorii*, n° 12 1994, sid. 17.

¹³ *Ibid.*, sid. 18.

¹⁴ *Reasbitatsiia*, sid. 179.

¹⁵ *Voprosy istorii*, n° 12 1994, sid. 18; *Reabilitatsija*, sid. 179.

görningen med Trotskij, men för kamrat Stalin var det klart som dagen. I sitt tal tog kamrat Stalin direkt upp frågan om att här dolde sig Trotskijs hand, och att vi måste få tag i den.”¹⁶

Den 19 juni lade Jagoda och Vysjinskij för Stalin fram en förteckning över 82 trotskister, som de ansåg att det gick att ställa inför rätta som inblandade i terroristisk verksamhet. Stalin krävde emellertid att trotskisterna skulle slås samman med zinovjeviterna och att en öppen rättegång därefter skulle förberedas.

Därefter öppnades på nytt utredningen av fallet Olberg, som hade avslutats i maj. Och nu vittnade Olberg om att han hade kontakter med Gestapo. Liknande erkännande kom från fyra andra politiska återvändare, som arresterats i juni.

I mitten av juli fördes Zinovjev och Kamenev från politiska isoleringsceller till Moskva för nya förhör. Då var Zinovjev, som suttit fängslad ett och ett halvt år, djupt deprimerad och demoraliserad. På våren 1935 hade han skickat flera brev till Stalin, där han bl a skrivit: ”Min själ brinner av en enda önskan: att bevisa för dig att jag inte längre är någon fiende. Det finns inget krav jag inte skulle vara beredd gå med på för att bevisa det ... Jag har kommit till den punkt då jag långa stunder stirrar på tidningsporträtten av dig och de övriga medlemmarna av politbyrå och jag säger till mig själv, mina vänner, se in i min själ – kan det vara möjligt att ni inte ser att jag inte längre är er fiende, att jag tillhör er till kropp och själ, att jag förstår allt, att jag är redo att göra vad som helst för att bli värdig er förlåtelse och mildhet.” Den 10 juli 1935 vände sig Zinovjev till ledningen för NKVD med en begäran att han skulle flyttas till ett koncentrationsläger, ”med möjligheter att arbeta och röra mig” och att han såg det som att bara där ”skulle det vara möjligt att hårda ut om så bara för ett kort tag”.

Zinovjevs brev till Stalin, avsänt den 12 juli 1936 från ett fängelse i Moskva, visar hur lite Zinovjev förstod av vad som höll på att hända. Där kom han med ”en angelägen begäran” om att få ge ut de memoarer han skrivit i den politiska isoleringscellen och kunna hjälpa sin familj, speciellt sonen, som han betecknade som ”en begåvad marxist med akademisk talang”.¹⁷

Sedan 1935 hade Stalin lyckats så split mellan Zinovjev och Kamenev. Kamenevs ihärdiga motvilja mot Zinovjev framgår av hans brevväxling med sin hustru, T Glebova, som inte blivit fängslad. I ett brev den 12 november 1935 kritiserade Glebova, som blivit utesluten ur partiet på grund av ”bristande partimässig vaksamhet”, sin man, som satt i en politisk isoleringscell, för att hon ”blivit lurad inför partiet”. Före rättegången mot ”Moskvacentret” hade hon satt ”sitt partiliv och sin heder” på spel genom att gå i god för att Kamenev ”inte på minsta sätt varit inblandad” i några ”partifientliga aktiviteter med zinovjeviterna”. I detta brev, som helt säkert skulle bli läst av myndigheterna, kom Glebova också med ett indirekt fördömande av Zinovjev. Hon sade sig ångra att hon ”efter att ha lyssnat till Zinovjevs jämmer sommaren 1932, och även hans kontrarevolutionära uttalande om hur oduglig ledningen för kolchosrörelsen var, inte hade agerat på ett sätt som anstod en partimedlem [dvs att hon inte angett Zinovjev, V R], utan bara uttalat min upprördhet för dig”. I brevet berättade Glebova hur deras sjuårige son råkat få tag på en leksak, som Zinovjev hade gett honom. ”Han började bokstavligt talat att darra och blev blek: ‘Jag ska slänga bort den, för jag hatar den man jag fick den av’: men på sommaren var han ändå mer tillsammans med dem (Zinovjev och hans fru) än med oss, och han hade alltid älskat dem.”

I sitt svar skrev Kamenev att Zinovjev och hans fru ”inte längre existerar för mig; precis som Volik ‘hatar’ jag dem, och förmodligen av goda skäl”.¹⁸

¹⁶ *Voprosy istorii*, n° 2 1995, sid. 18.

¹⁷ *Reabilitatsija*, sid. 184-185.

¹⁸ *Izvestija*, 21 mars 1990.

Under den återupptagna utredningen skulle Stalin ändå sammanföra Zinovjev och Kamenev och tvinga dem att fatta beslut tillsammans. Först förnekade de bestämt alla anklagelser. Framför allt Kamenev uppträdde modigt. Till Mironov, chef för den ekonomiska avdelningen av NKVD:s GUGB [Högsta ledningen för statens säkerhet], sade han under förhören: ”Nu kan du beskåda Thermidor i dess renaste form. Franska revolutionen gav oss en bra läxa, men vi förmådde inte dra lärdom av den. Vi visste inte hur revolutionen skulle skyddas mot Thermidor. Det är vårt stora misstag och historien kommer att döma oss för det.” När påståenden lades fram för Kamenev om att han haft ett konspiratoriskt möte med Reingold i sin lägenhet förklarade han att av loggboken för den dygnet runt-övervakning som förekom utanför hans lägenhet, och av förhören med den OGPU-medarbetare som alltid fanns inne i lägenheten maskerad till livvakt, skulle det vara enkelt att fastslå att Reingold inte besökt honom en endaste gång. Till sist hotade Kamenev Mironov: om det förekom några fler provokationer skulle han begära att Medvedev och andra tidigare ledare för UNKVD i Leningrad skulle ställas inför rätta. Och då skulle han personligen ställa en del frågor om omständigheterna kring mordet på Kirov.¹⁹

Det är lätt att förstå att rapporterna om Kamenevs uppträdande under förhören skulle utlösa ett anfall av grymt raseri hos Stalin. Som Orlov erinrade sig, ”till och med cheferna för NKVD, som kände till Stalins lömska och hänsynslösa karaktär, frapperades av det vilda hat han uppvisade gentemot de gamla bolsjevikerna, Kamenev, Zinovjev och Smirnov”. Trots att Jagoda och hans hantlangare hade gått ganska långt i urartning och hade stora erfarenheter av att förfölja oppositionella ”hade namn som Zinovjev, Kamenev, Smirnov och inte minst Trotskij fortfarande en form av magisk kraft över dem”.²⁰ De trodde inte att Stalin skulle våga avrätta de gamla bolsjevikerna och bara nöja sig med att vanhedra dem offentligt.

I lägren berättade Prokofjevs hustru för A M Larina att Stalin sagt till Jagoda: ”Ni arbetar uselt, Genrich Grigorjevitj, jag vet från säker källa att Kirov blev mördad på Zinovjevs och Kamenevs anstiftan, men ännu har ni inte kunnat bevisa det! De måste torteras så att de äntligen säger sanningen och avslöjar alla sina förbindelser. När Jagoda berättade det för Prokofjev hade han börjat snyfta.”²¹

När Stalin fick veta att Kamenev och Zinovjev ”vägrade samarbeta” beordrade han Jezjov att ta över de fortsatta förhören och denne gjorde det helt klart för de anklagade att de skulle bli tvungna att medverka i en juridisk komplot. För Zinovjev förklarade Jezjov på följande vis det politiskt nödvändiga i detta agerande: den sovjetiska underrättelsetjänsten hade kommit över dokument från den tyska generalstaben, där det framgick att Tyskland och Japan tänkte angripa Sovjetunionen nästa vår. Därför var det nu mer än någonsin nödvändigt att få det internationella proletariatet att stödja ”alla arbetandes fosterland”. Med sin ”anti-sovjetiska propaganda” förhindrade Trotskij detta stöd. Nu måste Zinovjev ”hjälpa partiet att rikta ett förödande slag mot Trotskij och hans gäng och under artillerield driva bort arbetarna från hans kontrarevolutionära organisation”.²²

Därpå sade Jezjov till Zinovjev att tusentals tidigare oppositionellas liv hängde på hur han uppförde sig under rättegången. Jezjov upprepade samma argument för Kamenev och tillfogade ytterligare ett hot genom att meddela att dennes äldste son, som satt fängslad sedan mars 1935, också kunde drabbas. Han visade Kamenev Reingolds vittnesmål om att han och Kamenevs son ägnat sig åt att övervaka de bilar Stalin och Vorosjilov färdades i för att kunna organisera attentat mot dem. Löftet om att hans äldste sons liv skulle kunna räddas var en av

¹⁹ Orlov A, *Tainaia istoriia stalinskikh prestuplenii*, Moskva 1991, sid. 121, 129.

²⁰ *Ibid.*, sid. 124, 137.

²¹ Anna Larina Bucharina, *I minnets labyrinter*, Stockholm 1991, sid. 84.

²² Orlov, *a.a.*, sid. 126-127.

huvudorsakerna till att Kamenev bestämde sig för att ”erkänna”. Lika fullt avrättades inte bara Kamenevs äldste son, utan även mellansonen – den 16-årige Jurij, 1938-39.

I sina memoarer skildrar Orlov i detalj utredningens hela förlopp, metoderna och mekanismerna, men han nämner inget om tortyr av Kamenev och Zinovjev. För dem inskränkte sig ”metoderna av fysiskt tvång” till att de placerades i en cell, där centralvärmen var påslagen också mitt i sommarhettan. Den outhärdliga hettan och fukten var särskilt svår att uthärda för Zinovjev, som led av svår astma och attacker av kolik i levern; den ”behandling” han fick ökade dessutom bara hans lidande.

Zinovjev var först med att antyda att han var redo till en uppgörelse med Stalin. Efter ett förhör, lett av Jezjov och Moltjanov, som varade en hel natt, bad Zinovjev dem om att anordna ett möte där han och Kamenev fick vara ensamma. Under det samtalet, som förstås avlyssnades, övertygade Zinovjev Kamenev om att han skulle komma med de uppgifter som behövdes vid rättegången, under förutsättning att Stalin personligen, i närvaro av hela politbyrå, intygade de löften Jezjov gett å Stalins vägnar, att de och andra oppositionellas liv skulle skonas.

Strax efter detta möte fördes Zinovjev och Kamenev till Kreml, där de fick träffa Stalin och Vorosjilov. När Kamenev sade att de fått löfte om ett möte med hela politbyrå, svarade Stalin bara att han och Vorosjilov var ett ”utskott”, som politbyrå utsett för att förhandla med dem.

Zinovjev påminde om, att före rättegången 1935 hade Jezjov på Stalins vägnar försäkrat dem att den rättegången skulle bli den sista uppoffring de skulle tvingas göra ”för partiets skull”. Med tårar i ögonen försökte han övertyga Stalin om att en ny rättegång skulle kasta en evig skugga över Sovjetunionen och bolsjevikpartiet. ”Du tänker framställa medlemmar av Lenins politbyrå och personliga vänner till Lenin som principiösa skurkar, och utmåla partiet som ett ormbo av intriger, förräderi och mord [de huvudanklagade vid den stundande rättegången förkroppsligade ju bolsjevismen för den internationella opinionen i allmänhet – V R]. Då svarade Stalin att den kommande rättegången inte var riktad mot Zinovjev och Kamenev, utan mot Trotskij, ”partiets svurne fiende”. ”Om vi inte avrättade dem”, fortsatte han talade om Zinovjev och Kamenev i tredje person, ”när de aktivt kämpade mot centralkommittén, varför skulle vi då skjuta dem när de hjälpt centralkommittén i kampen mot Trotskij? Kamraterna verkar också glömma att vi bolsjeviker är anhängare och lärjungar till Lenin, och att vi inte vill spilla gamla partimedlemmars blod, oavsett hur allvarliga försyndelser de kan ha gjort sig skyldiga till.”

Mironov, som närvarat under förhandlingarna, berättade för Orlov att denna prestation, då Stalin omnämnde Zinovjev och Kamenev som kamrater, skedde med kraft och lät både uppriktig och övertygande. Till och med Mironov, som mer än någon annan kände till Stalins våldsamma hat mot Zinovjev och Kamenev, trodde efter att ha lyssnat till de orden att Stalin inte skulle gå med på att avrätta dem.

Efter att ha lyssnat till Stalin, sade Kamenev att de tänkte gå med på att vittna under rättegången på villkor att ingen av de åtalade blev avrättad, att deras familjer inte skulle förföljas och att ingen skulle dömas till döden för tidigare oppositionell verksamhet. Stalin lovade högtidligt att allt detta var självklart.²³

Länge var Orlovs memoarer enda beviset för ”politbyråutskottets” möte med Zinovjev och Kamenev. Först i slutet av 1980-talet bekräftades det av Kaganovitj, som i ett förtroligt samtal med författaren Tjujev sade: ”Jag vet att Zinovjev och Kamenev blev mottagna ... Stalin och

²³ *Ibid.*, sid. 135-136.

Vorosjilov var där. Det var inte jag. Jag vet att Zinovjev och Kamenev bad om nåd. De var redan arresterade ... Självklart gick samtalet ut på att de måste erkänna sig skyldiga ...".²⁴

Efter denna ”mottagning” fördes Zinovjev och Kamenev till bekväma celler. Myndigheterna började ge dem riktig medicinsk behandling, bra mat och låta dem få böcker att läsa, men givetvis inte några tidningar, där det, när den stundande rättegången tillkännagivits, började publiceras ”krav från arbetarna” på att de skulle dömas till döden.

En mer komplicerad affär skulle visa sig vara att få bekännelser av Smirnov och Mratjkovskij, som var allmänt kända inom partiet för sitt heroiska förflutna. Mratjkovskij hade vuxit upp i en familj, som tillhört *Narodnaja Volja* [Folkviljan], och från tidig ungdom hade han varit aktiv i den revolutionära rörelsen. I N Smirnov hade varit partimedlem sedan grundandet och lett den armé som besekrat Koltjak under inbördeskriget.

I flera månader vägrade Smirnov och Mratjkovskij envist att komma med några erkännanden. Enligt Vysjinskij bestod Smirnovs svar under förhören den 20 maj bara av orden: ”Jag förnekar detta, jag förnekar det igen, jag förnekar det”.²⁵

Två gånger fördes Mratjkovskij till Stalin, som lovade att han skulle få bli chef för ett industriföretag i Uralbergen om han betedde sig ”korrekt” under rättegången.* Vid båda tillfällena vägrade Mratjkovskij bestämt. Då fick Slutskij, chef för NKVD:s internationella avdelning, i uppdrag att leda utredningen och denne berättade för V Krivitskij ”om sina erfarenheter som förhørsledare”. Slutskij uppgav att han förhörde Mratjkovskij utan uppehåll i 90 timmar. Och varannan timme ringde Stalins sekreterare för att få veta om han lyckats ”bryta ned” Mratjkovskij.²⁶

Liknande uppgifter (”Förhör i 90 timmar, Slutskijs kommentarer om Mratjkovskij”) återfinns i Ignace Reiss’ ”Anteckningar” (Se kapitel 40), som publicerades i *Oppositionsbulletinen*. I kommentarerna till dessa anteckningar nämnde redaktörerna för *Bulletinen* det sätt Reiss muntligt dechiffrerat materialet och sedan sagt: ”För att få Mratjkovskij att bryta samman utsatte GPU honom för oavbrutna förhör, som kunde vara upp till 90 timmar i sträck! Samma metod utsattes I N Smirnov för, men han gjorde större motstånd.”²⁷

I början av förhöret sade Mratjkovskij till Slutskij: ”Du kan tala om för Stalin att jag hatar honom. Han är en förrädare. De förde mig till Molotov, som också ville köpa mig. Jag spottade honom i ansiktet.” Under resten av förhöret, som övergick till en politisk dialog mellan den arresterade och förhørsledaren, visade Slutskij för Mratjkovskij det vittnesmål andra arresterade lämnat för att visa ”hur djupt de sjunkit i sitt motstånd mot Sovjetregimen”. Dagar och nätter förflöt med debatt om det politiska läget i Sovjetunionen. Till sist enades Mratjkovskij och Slutskij om att det fanns ett stort missnöje i landet och att det inte gick att kontrollera från partiets sida och det därför kunde leda till att Sovjetregimen krossades. Samtidigt fanns ingen partigruppering som var stark nog att kunna förändra den regim som uppstått och störta Stalin. ”Till sist fick jag honom att börja snyfta”, berättade Slutskij senare för Krivitskij. ”Jag snyftade också när vi kommit fram till att allt var förlorat, att det enda vi kunde göra var att förtvivlat försöka få stopp på oppositionsledarnas utsiktslösa kamp, när de var missnöjda med sina erkännanden.”

²⁴ Tjujev, F, *Tak govoril Kaganovitj. Ispoved´ stalinstkogo apostola* [Så talade Kaganovitj, Bekännelser av en Stalins apostel], Moskva 1992, sid. 140.

²⁵ Vysjinskij, A, *Sudebnye retji* [Rättegångsanföranden], Moskva 1955, sid. 419.

* Enligt Orlov skulle Stalin 1932 ha sagt till Mratjkovskij när han försökte få denne att bryta med oppositionen: ”Bryt med dem, vad har du, en berömd arbetare, för något gemensamt med detta judiska Stora råd – A Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes*, sid. 110)

²⁶ Krivitskij, V, *Ia byl agentom Stalina*, Moskva 1991, sid. 216.

²⁷ *Biulleten´ oppozitsii*, n° 60-61 1937, sid. 13.

Efter detta förhör bad Mratjkovskij att få träffa Smirnov, hans nära vän och vapenbroder från många fronter under inbördeskriget. Under detta möte sade Mratjkovskij: ”Ivan Nikitij, låt oss ge dem vad de vill ha. Vi måste det.” När Smirnov häftigt vägrat att gå med på någon sådan uppgörelse blev Mratjkovskij ”åter ilsken och ovillig att samarbeta. Han började åter kalla Stalin förrädare. Men när den fjärde dagen var till ända undertecknade han ett fullständigt erkännande”. Slutskij avslutade sin redogörelse för förhöret med Mratjkovskij med följande ord: ”En hel vecka efter förhöret var jag oförmögen att arbeta och kände det som att jag inte kunde fortsätta leva”.²⁸

Krivitskij skildring bekräftas i viss mån av det material som återfinns i Mratjkovskij's dossier med sju förhørsprotokoll, av vilka sex förberetts i förväg och skrivits ut på maskin.*

Mratjkovskij undertecknade alla dessa protokoll utan några ändringar, med ett undantag. Mitt emot meningen om kontakter med trotskistiska centra utomlands skrev han: ”Var vänlig visa mig era bevis på existens av kontakter mellan vår organisation och L Trotskij.”²⁹ Vi kan utgå från att även om Mratjkovskij gått med på att baktala sig själv fortsatte han länge att vägra att gå med på att baktala Trotskij med anklagelser för att ha lett terroristisk verksamhet.

Smirnovs exhustru, Safonova, användes för att sätta tryck på honom. Ansikte mot ansikte bönföll hon honom att rädda bägges liv ”genom att böja sig för politbyråns krav”. Safonova fortsatte att spela rollen av provokatör också under rättegången, där hon var inkallad som vittne. Det slutade med att hon var den enda av det dussin som figurerat vid rättegången som inte bara klarade sig från att bli avrättad, utan dessutom frigavs. I slutet av 1930-talet arbetade hon i Groznyj som lärare vid det tjetjensk-ingusjiska pedagogiska institutet. Enligt A Avtorchanov fortsatte hon där att arbeta för NKVD och svarade bl a för ”akademisk sakkunskap” om böcker som påstods innehålla ”ideologiskt sabotage”.³⁰

I motsats till Safonova, erkände många av de 160 som dömdes för terroristhandlingar på order av ”centret” aldrig någon skuld. Enligt Orlov uppträdde den unge politiske emigranten Z Fridman med storartat mod. Under rättegången nämndes han som en av ”terroristerna”. Han avrättades i oktober 1936 tillsammans med flera av lärarna vid Ped-institutet i Gorkij som en del av målet mot ”terroristorganisationen”.³¹

Att döma av numren på dossierer som anges i domstolshandlingarna, och antalet sidor i dem, var det fem av de unga emigranterna som mest aktivt ”samarbetat” med utredningen: varje enskilt vittnesmål från dem uppgår till flera hundra sidor. Men vittnesmålen från de huvudanklagade – de gamla bolsjevikerna – inskränker sig till bara ett fåtal sidor, och kunde pressas fram först slutet av juli och början av augusti.

Den 7 augusti överlämnade Vysjinskij den första delen av anklagelseakten till Stalin och den gick ut på att ställa tolv personer inför rätta. Stalin tillfogade namnen M I Lurie och N L Lurie och strök alla vittnesmål från de gamla bolsjevikerna, där de nämnde något om att det var läget i partiet och landet, som fått dem att fortsätta med oppositionsverksamheten.

²⁸ Krivitskij, *a.a.*, sid. 217-219.

* I sitt tal vid plenum i februari-mars [1937] sade Jezjov: ”Jag måste öppet säga att vi gick till väga på följande vis: innan vi överlämnade protokollet till den anklagade för undertecknande granskades det först av förhørsledaren, överlämnades sedan till dennes överordnade; viktiga protokoll gick till och med till regeringen [dvs Jagoda - V R]. Regeringen kanske gjorde korrigeringar och sade att vi måste ha med det, men inte det, och därefter fick den anklagade protokollet för undertecknande.” – *Voprosy istorii*, 1995, n° 2, sid. 16).

²⁹ *Reabilitatsiia*, sid. 185.

³⁰ *Oktiabr*, n° 8 1992, sid. 167.

³¹ Orlov, *a.a.*, sid. 103; *Rasstrel'nye spiski*, Moskva 1993, sid. 26. [I protokollet från Moskvarättegången skrivs hans namn Friedmann]

Tre dagar senare fick Stalin ett nytt förslag till anklagelseakt, där 14 anklagade nämndes. Stalin ändrade även denna text och utökade åter listan på anklagade – denna gång med Jevdokimov och Ter-Vaganjan.³²

Stalin gjorde några tillägg till de vittnesmål de anklagade förväntades lämna vid rättegången. Han krävde att Reingold skulle formulera de instruktioner Zinovjev gett honom om terrorism på följande vis: ”Det räcker inte att hugga ned den storas eken [dvs Stalin – V R], ni måste också hugga ned alla unga ekar som vuxit upp runt omkring den.” Ett annat ”fantasifullt” tillägg lade följande uttalande i Kamenevs mun: ”Stalins ledarskap har blivit hårt som granit, och det skulle vara dåligt att hoppas på att graniten skulle sprängas av sig själv. Det innebär att det är vi som måste spränga den.”³³

Innan Stalin offentliggjorde något om den stundande rättegången bestämde han sig för att bereda marken i partiet. Den 29 juli skickades ett hemligt brev från centralkommittén, ”Om det kontrarevolutionära Trotskij-zinovjevska-blockets terroristiska verksamhet”, till alla partiorganisationer för att läsas upp högt. Det var Jezjov som gjort brevutkastet, men Stalin kom med många ändringar och tillägg. På första sidan skrev han att tidigare ”hade inte trotskisternas roll i mordet på kamrat Kirov uppenbarats” och att nu ”stod det klart att zinovjevsmännen hade utfört sin terroristiska aktivitet genom ett direkt block med Trotskij och trotskisterna”. För att utveckla denna tankegång ytterligare hette det i brevet att efter mordet på Kirov och ”krossandet av Trotskij-Zinovjevs center hade Trotskij själv tagit på sig att leda den terroristiska verksamheten i Sovjetunionen”.³⁴

Medan Jezjov reducerat ”centrets huvuduppgift till att mörda Stalin” ändrade Stalin detta till ”mord på kamraterna Stalin, Vorosjilov, Kaganovitj, Kirov, Ordzjonikidze, Zjdanov, Kosior och Postysjev”.³⁵ Vi kan utgå från att Stalin avsiktligt ändrade betoningen från sig själv personligen till att inkludera en hel grupp av partiledare, där det ingick en del som åtnjöt verklig sympati inom partiet och bland de arbetande massorna.

Brev, som var tänkt att förmedla intrycket av det speciella förtroende som det innebar att partimedlemmarna fick information, avslutades med kravet att ”varje bolsjevik måste kunna känna igen en partiförledare hur väl maskerad denne än må vara”.³⁶

Efter att ha avslutat förberedelserna av rättegången var Stalin så säker på resultatet att han for på semester till Sotji innan den startade. Kontrollen över rättegångsförloppet överlämnades till Kaganovitj, till vilken [domaren] Ulrich överlämnade flera olika varianter av domutslag för godkännande. Sedan Kaganovitj gått igenom det sista utkastet gjorde han några sista ändringar. I samband med det tillfogade han sitt eget namn på en av de textsidor som innehöll en förteckning på personer som terroristdåd hade planerats mot. Men redan innan rättegången var avslutad skickade Kaganovitj den meningen till Stalin i Sotji för godkännande.

³² *Reabilitatsija*, sid. 187.

³³ Orlov, *a.a.*, sid. 81; *Pravda*, 20 augusti 1936. [Så här återges detta i ”Anklagelseakten” i den officiella svenska rapporten från rättegången: ”Därför var det omotiverat att hoppas på ett automatiskt sammanbrott, och den ledning, som utformats, var en alltför fast granit för att man skulle kunna räkna med att den av sig själv skulle sprängas. Härav drog Kamenev den slutsatsen, att man ’måste spränga ledningen.’”]

³⁴ *Reabilitatsija*, sid. 186, 201, 202, 205. [På marxistarkivet finns en översättning av ett längre utdrag ur detta hemliga brev: [Om det kontrarevolutionära Trotskij-zinovjevska blockets terroristiska verksamhet.](#)]

³⁵ *Ibid.*, sid. 186.

³⁶ *Ibid.*, sid. 210.

Lästips:

[Protokoll från 1936 års Moskva-rättegång](#)

Leo Sedov, [Rödbok om Moskvarättegången](#) (1936)

Max Shachtman , [Bakom Moskvarättegången](#) (1936)

[Fallet Leo Trotskij](#).(1937)

Kentth-Åke Andersson: [Om Moskvarättegångarna](#)

Pierre Broué: [Moskvaprocesserna](#)